

Dr Boris BEGOVIĆ*

Fielding, Steven, Bill Schwartz, Richard Toyne. 2020.

The Churchill Myths. Oxford: Oxford University Press, 2018.

Već u prvoj rečenici uvoda autori jasno stavljaju do znanja da njihova knjiga nije o Vinstonu Čerčilu (*Winston Churchill*). Nije, kako pišu, o njegovom bavljenju politikom, nije o njegovoj retoričkoj maštovitosti, još manje je o njegovoj ličnosti. Ono što autori tom knjigom žele da istraže nešto je drugo – kako su uspomene na Čerčila, na različite načine, bile korišćene u javnom životu Velike Britanije, i to naročito posle njegove smrti. A preokupirani su i mestom koje Čerčil kao simbol ima u preoblikovanju nacionalne istorije, naročito imajući u vidu ono što oni nazivaju neprestano Čerčilovo vaskrsavanje. Mitski Čerčil (ne onaj stvarni), prema mišljenju autora, predstavlja ozbiljnu i nezaobilaznu činjenicu savremenog (javnog) života u Velikoj Britaniji.

Pojam mita za autore ne nosi nikako vrednosno opredeljivanje. U tom pogledu jasno je da mit ne mora neminovno da bude, a najčešće i nije zabluda o onome što se dogodilo već je u osnovi utemeljen u istorijskim činjenicama.¹ Na osnovu dve podjednako beskorisne definicije mita koje

---

* Redovni profesor, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srbija, *begovic@ius.bg.ac.rs*.

¹ U tom smislu, ovaj se pristup, preciznije rečeno terminologija, razlikuje od pristupa koji je, sasvim legitimno, prihvatio Ristić (2019), pišući o *Mitovima srpske istorije*. To je knjiga o zabludama o srpskoj istoriji, to jest o tvrdnjama koje uopšte nisu utemeljene u činjenicama, koje jednostavno nisu tačne, poput oglašavanja zvona na pariskoj crkvi Svete Bogorodice (*Notre Dame*) koje je slavilo srpsku pobjedu u Kosovskoj bici, čuvenog zlatnog escajga na srpskom srednjovekovnog dvoru ili tvrdnje da je poručnik Vojislav Tankosić 1910. godine u beogradskoj kafani „Grčka kraljica“ izudarao – Vinstona Čerčila. Mitovi o Čerčilu nisu zablude o Čerčilu budući da se oni zasnivaju na dobro utvrđenom istorijskom činjeničnom stanju. Da li je leto 1940. godine zaista bilo „najzvišeniji čas“ (*The Finest Hour*) u istoriji Velike Britanije, kako ga je *ex ante* opisao Čerčil u svom govoru u parlamentu, može biti predmet historiografskog spora, ali nesporno je da Velika Britanija nije poklela pred nacističkom Nemačkom, da

autori pominju – sistem znakova koji se smestio duboko u temelje društva (francuska škola) i nešto što se oblikuje na neodređen, nenameravan način kao aktivna posledica ljudskog delanja (britanska škola) – ali daleko više na osnovu kasnijih razmatranja u knjizi, čitalac zaključuje da osnovu mita čini isključivo interpretacija nespornih istorijskih događaja i ličnosti vezanih za njih. A ona je neminovno vrednosna i po pravilu nije jedinstvena – zato i postoje različiti mitovi o istoj osobi. Ona može da bude postojana, poput mita o „normanskom jarmu“, koji je opstao počev od normanskog osvajanja Velike Britanije sve do Industrijske revolucije, a može i da se menja. Da bi mit bio relevantan, postupno i posredno saznaje čitalac, treba da bude rasprostranjen i da se koristi u javnom životu. Jasno je da su se mitovi o Čerčilu za to kvalifikovali bez problema – da su tako postavljenu lestvicu preskočili iz prvog pokušaja, bez zagrevanja.

Budući da autori navode obilje historiografskih radova o Čerčilu – a analiziraju znatan njihov deo – potpuno je jasno da se istorija i mitovi, historiografija i mitologija međusobno ne isključuju. Naprotiv, postoji prilično jasna podela posla. Historiografija, koliko-toliko nepristrasno i bar u određenoj meri objektivno, utvrđuje šta se to zaista dogodilo, zbog čega se dogodilo (koje su uzročno-posledične veze u pitanju) i kakve su posledice onoga što se dogodilo. Time historiografija daje osnovu za stvaranje mitova – za pristrasnu interpretaciju njenih nalaza, ustanovljenih činjenica, i savremenim potrebama prilagođeno tumačenje onoga što se dogodilo.² To ne znači da su neminovno svi mitovi o Čerčilu – ili o bilo kom drugom – u svakom svom segmentu u celosti zasnovani na historiografskim nalazima – ponekad se javljaju odstupanja na tom planu, kao što će se kasnije pokazati u ovom prikazu – ali se time ne narušava uočena komplementarnost istorije i mitova, to jest historiografije i mitologije.³

---

nije sklopila primirje (za koje se deo britanske političke elite zalagao) i da je bitka za Britaniju završena nemačkim porazom.

² U ovim slučajevima, osnovu za izgradnju mitova o sebi ponudio je i sam Čerčil, koji se potrudio da izuzetno lepim jezikom napiše svoje obimne memoare i time ponudi obilje materijala „za dalju obradu“. Pažljivim biranjem tema i načina na koji će ih obraditi i sam Čerčil je jedan od najvećih izvora mitova o samom sebi.

³ No, to ne mora uvek da bude slučaj u Srbiji, barem ne krajem XX veka. Kako navodi Nikolić (2012, 442), „Tumačenju prošlosti pojedini srpski pisci pristupili su kao mitu, uz poništavanje razlike koja je uspostavljena između mita kao fikcije i historiografije kao ‘objektivne istine’, ma kakva ona bila.“ Iz Nikolićeve interpretacije reči Matije Bečkovića iz njegove knjige *Kosovo, najskuplja srpska reč*, sledi da se prednost daje mitu, budući da pesnik „sluti neku suštinu nedostupnu znanju“ i da stvarnost pre potvrđuju „bujne naslute pesnika“ nego „štura doziranja“ istoričara. Ukoliko se prihvati takvo tumačenje, onda se može zaključiti čak da je mit, u kognitivnom smislu, superioran u odnosu na istoriju, pa se čak možda može postaviti i pitanje svrhe historiografije. U ovom slučaju, zaključuje Nikolić (2012, 443), istorija postaje fikcija, pa su na taj način pisci opredelili

Dakle, mitovi nastaju upravo na osnovu istoriografskih nalaza, prikazujući ih u nekom drugom, usmerenom i iskrivljenom svetlu, selektivno ističući ili veličajući jedno, a zanemarujući ili prečutkujući nešto drugo. Kako autori navode, mitovi o Čerčilu zasnovani su na istoriji, a njih proizvođači različiti ljudi – reputacioni preduzetnici – sa raznovrsnim motivima, i prihvataju raznoliki ljudi iz raznorodnih razloga. Ne postoji centralni plan proizvodnje mitova i njihovog plasiranja, pre je u ovom slučaju reč o slobodnom tržištu mitova i njihovom konkurentskom sučeljavanju. Štaviše, i u onim zemljama u kojima su postojali centralni komiteti za mitove, već proizvedeni mitovi se nisu mogli kontrolisati.

Iako su se autori osvrnuli na veliki broj „proizvođača“ mitova o Čerčilu, najveću pažnju su posvetili skorašnjim izvorima tih mitova – Čerčilovoj biografiji iz 2015. godine, filmu „Najturobniji čas“ (*The Darkest Hour*) iz 2018. godine⁴ i televizijskoj seriji „Kruna“ (*The Crown*) čije je emitovanje započelo 2016. godine, a čija je četvrta sezona emitovana u vreme pisanja ovog prikaza.

Boris Džonson (*Boris Johnson*), živopisna javna ličnost savremene Velike Britanije, novinar koga je londonski *The Times* otpustio „zbog izvrtanja činjenica i izbegavanja istine“ (str. 18), tokom svog drugog mandata kao gradonačelnik Londona, dakle već duboko u politici, sa jasnim profilom evroskeptika i prepoznatljivim bregzitovskim ambicijama, objavljuje Čerčilovu biografiju (Johnson 2015) – *Faktor Čerčil: kako je jedan čovek načinio istoriju*. Ne samo da je Džonson „napisao knjigu kao seriju ljubavnih pisama čoveku kakav bi on sam hteo da postane“ (str. 20), nego je time obnovljen Čerčilov mit i kalibriran da bude inspiracija za Bregzit i predstojeći referendum o izlasku Velike Britanije iz Evropske unije. Stoga ne čudi veoma jasna formulacija naslova jednog od odeljaka knjige: „Brexite – May, 1940“. Manje od godinu dana kasnije, u vrhuncu referendumske kampanje, Džonson se uživljava u ulogu Čerčila, onako kako je on vidi, pa se, prema svemu sudeći, prilično kontraproduktivni politički poduhvat izlaska Velike Britanije iz EU javnosti predstavlja kao nacionalna epopeja, kao beskompromisna pobuna protiv zle Evrope, kao čudo u Denkerku i spasavanje Britanskog ekspedicionog korpusa

---

„da mit nije više suprotnost nauci, već prerasta u njenu dopunu“. Međutim, iz reči pesnika (Bečković) neko može da zaključi čak i njenu negaciju ili makar inferiornost u odnosu na mit. Iz reči istoričara (Nikolić), jasno je da on mit shvata, kao i njegov kolega Ristić (2019), kao zabludu – nešto što nije utemeljeno u činjenicama. Autori knjige koja se prikazuje, očigledno, drugojačije percipiraju pojam mita. Nije na autoru ovog prikaza da se vrednosno opredeljuje o tim razlikama već samo da ukaže na njih.

⁴ Iako je film proizveden 2017. godine, a krajem te godine i prikazan u bioskopima u SAD, njegovo prikazivanje u Velikoj Britaniji, što je jedino relevantno za razmatranje mitova o Čerčilu koje je stvorio, započelo je tek u januaru 2018. godine.

pred Nemcima (opet Nemci, mada sada malo drugačiji), kao Čerčilova odlučnost da nema popuštanja i će se rat voditi po svaku cenu ili čak i kao piloti u spitfajerima (*Spitfire*) koji nepokolebljivo brane englesko nebo.⁵ Nije to bilo samo vraćanje u dane britanske neporecive odlučnosti, ničim sputane rešenosti da se do kraja bore za odbranu svoje ostrvske domovine – „*Whatever the cost may be*“ – nego o povratku u doba stare slave. Ovako zasejani mitovi o Čerčilu poslužili su kao vremeplov za putovanje u doba kada je Britanija bila svetska sila, imperijalni gospodar i centar sveta – Britanija koja vlada talasima (svetskog okeana). I kao implicitni nagoveštaj, možda čak i uveravanje da, kada se oslobodi jarma EU, kada „povrati kontrolu“ (kako je glasilo bregzitovski slogan), ona može da se vrati, makar delimično, tamo gde je nekad bila.

Kakve veze Čerčil ima sa svim tim? Nema nikakve, potpuno je jasno čitaocu ove knjige, ali ima uspomena, ima simbol, ima onaj mit koji je Džonson zasejao i kultivisao svojom Čerčilovom biografijom, svojim javnim nastupima, i koji je potom (zlo)upotrebio u formiranju uverljive – dobijen je referendum – medijske strategije za izlazak Britanije iz EU.

Velika je sreća to što autori na nekoliko mesta citiraju tekst Džonsonove Čerčilove biografije. Tako čitalac može, bez mučnog poduhvata čitanja njegove knjige, da sagleda Džonsonov tabloido-novinarski stil, ispraznih rečenica, sladunjavih hvalospeva i nametanja pojednostavljenih zaključaka, bez ikakve, a kamoli kritičke distance, nasuprot prefinjenom engleskom jeziku kojim je napisana knjiga kojoj je posvećen ovaj prikaz, oličenom ne samo u bogatstvu prideva, nijansiranim i uravnoteženim uvidima, zapitanosti autora koja se krije iza svake rečenice i njihove težnje da čitaocu ponude sve ono što je potrebno da bi onda čitalac sam doneo svoj zaključak. Jaz između britanske političke i intelektualne elite očigledno je sve veći.

Autori filma *The Darkest Hour* iz 2018. godine vide drugi važan izvor današnjih mitova o Čerčilu, ovog puta izvorno depolitizovanih.⁶ Tim fil-

---

⁵ Tragikomična je, ali veoma rečita greška (opisana u knjizi, str. 42) koju je napravio spiker *BBC*-ja u doba Bregzita, izveštavajući da će Tereza Mej (*Theresa May*), tadašnja predsednica vlade, na pregovore sa EU u Briselu odleteti spitfajerom (*sic*), lako prepoznatljivim simbolom, gotovo zaštitnim znakom bitke za Britaniju i britanske odlučnosti da sačuvaju svoju slobodu. Ta greška svedoči o atmosferi koja je stvorena pristupom „Brexit – May, 1940“. Jedino što je Brisel zamenio Berlin, makar simbolički. Uzgred, službeni avion britanske vlade koji je tada bio u upotrebi nije proizveden (isključivo) u Britaniji. To je *Airbus A330M*, proizvod jedne od najuspešnijih panevropskih korporacija, primera za ugled kako evropske zemlje mogu veoma efikasno da sarađuju.

⁶ Režiser filma je Džo Rajt (*Joe Wright*), čovek, prema mišljenju autora, bez izraženih političkih preferencija, naročito u pogledu britanske imperijalne grandioznosti.

mom su ojačani svi ranije poznati mitovi o „najuzvišenijem času“ – Čerčilova odlučnost da istraje, njegova hrabrost da se upusti u političke i vojne poduhvate od kojih drugi prezaju, da na kocku stavi svoju političku sudbinu ne želeći da naruši načela u koja veruje, kao i njegova uspešnost da druge ubedi u svoje ideje, ne samo zbog sposobnosti da pronalazi prave reči. Gledajući taj film, napominju autori, zainteresovani se podsećaju najznačajnijih Čerčilovih govora iz proleća i leta 1940. godine i dobijaju mogućnost da utvrde mit o nepokolebljivom Čerčilu. Ređaju se, u izvođenju Garija Oldmana (*Garry Oldman*), obećanja poput „*blood, toil, tears and sweat*“, jasne naznake odlučnosti, poput „*if necessary, for years, if necessary, alone*“, kao i jasne poruke upućene ne samo neprijatelju: „*We will never surrender.*“⁷ A svi ti govori su, pokazuje i film, ali i historiografija, brižljivo pripremani, nebrojeno puta redigovani i detaljno osmišljavani, sve sa pažljivo izabranom dikcijom, laganim zamuckivanjem i odlično raspoređenim zastajkivanjima.

Taj film, je međutim, smatraju autori, doneo ili barem ojačao nekoliko, bar u određenoj meri, novih mitova o Čerčilu. Prvi i možda najzanimljiviji jeste njegov sukob sa britanskom političkom elitom, naročito onim delom okupljenim oko njegove, Konzervativne stranke. Dakle, reč je o nepomirljivoj nesuglasici između kompromisu sklonog establišmenta, s jedne strane, i Čerčila – političkog outsajdera i inovatora, koji remeti uspostavljen poredak, s druge. Čerčil je pobjedu izvojevao svojom političkom čvrstinom, snagom svoje ličnosti i za slušaocce očaravajućim govorničkim umećem.⁸ Posredno, time je pokazana sva dubina političke i vojne katastrofe u kojoj se Britanija našla u proleće 1940. godine i iz koje su mogle da je izvuku samo inovativna politička rešenja – Čerčilova „kreativna destrukcija“ omogućila je tu inovativnost.

To potvrđuje i njegov opus, koji uključuje filmove *Atonement* (Iskupljenje), prema romanu Iana Mekjuana (*Ian McEwan*), akcioni triler sa elementima fantastike *Hanna*, i zanimljiva, visokostilizovana i vizuelno raskošna ekranizacija Tolstojevog romana *Ana Karenjina*. Iako je *Atonement* lična drama, zanimljivo je da je evakuacija Denkerka 1940. godine jedan od ključnih delova tog filma/romana, posmatrana isključivo iz ljudskog ugla, sa stanovišta sudbine jednog od glavnih junaka, bez ikakvih političkih konotacija.

⁷ U filmu, kao i u samoj knjizi (str. 22), beleži se jedna od krvoločnijih Čerčilovih rečenica iz tog vremena: „Ukoliko dugoj istoriji našeg ostrva treba najzad da dođe kraj, onda neka taj kraj bude sa svakim od nas koji se ležeći na zemlji guši u sopstvenoj krvi.“ Poruka dostojna Šekspirovog Koriolana (*Coriolanus*), možda i inspirisana njime.

⁸ Posle Čerčilovog govora u parlamentu kojim je obezbedio punu podršku odlučnom vođenju rata, poraz svoje politike pregovaranja sa Hitlerom lord Halifaks (*Edward Halifax*), otelotvorenje britanske (konzervativne) političke elite, jezgrovito je komentarisao: „Upravo je [Čerčil – prim. autora prikaza] mobilisao engleski jezik i poslao ga je u rat.“

Drugi je mit o „narodskom“ Čerčilu, koji uopšte nije utemeljen u činjenicama. U tom delu filma, Čerčil silazi u podzemnu železnicu, kojom se nikada u životu nije vozio, kako bi došao do Vestminstera (*Westminster station, Circle & District line*), i između dve stanice razgovara sa „narodom“ – putnicima javnog saobraćaja, običnim ljudima, reprezentativnim uzorkom Britanaca koji iskazuju svoju rešenost da se odupru nacističkoj Nemačkoj i da njihova otadžbina ne postane zemlja robova. Naravno, ta epizoda se nikada nije dogodila, ona predstavlja čistu (umetničkom delu dozvoljenu) fikciju i nasilje nad historiografijom. No, iz nje se gradi mit o Čerčilu koji svoju inspiraciju traži u narodu,⁹ a ne među svojim (aristokratskim) precima, i o tome da je ta inspiracija bila odlučujuća za već pomenutu koriolanovsku rečenicu i obećanje da se „nikada nećemo predati“. Prilično neverljivo za čoveka koji je izjavio da je „najbolji argument protiv demokratije petominutni razgovor sa prosečnim biračem“.¹⁰

No, u toj epizodi, pronicljivo primećuju autori, krije se još jedan mit koji nije zasnovan na činjenicama. A to je Čerčil kao čovek bez rasnih predrasuda. Reč je o tome da narod iz vagona podzemne železnice čini i jedan mlađi tamnopusi gospodin, poreklom iz Britanske Zapadne Indije, Jamajčanin, na primer, koji napamet zna pesmu lorda Makolija (*Thomas Macaulay*) *Horatious* i koji u trenutku nastavlja da je recituje tačno na mestu na kojem je Čerčil zastao. Vidno ganut, Čerčil prilazi tom fiktivnom Jamajčaninu i nežno mu, suzdržavajući se da pusti suzu radosnicu, stavlja ruku na lakat. Nezavisno od kiča koji se izliva iz tog kadra, poruka je jasna: običan narod, onaj koji se vozi javnim prevozom, tamne puti, izvanredno je obrazovan, a Čerčil, raznežen poezijom tamnopusitog Jamajčanina prihvata ga ne samo kao sebi ravnog, nego i kao dragog čoveka. Koristeći staru englesku doskočicu, ciničan čitalac/gledalac bi rekao: „Ako poveruješ u to, onda ćeš poverovati bilo u šta.“

No, autori s pravom ukazuju na, ako ne uvođenje, ono bar jačanje još jednog mita u tom filmu. Ovog puta ne o Čerčilu već o britanskom monarhu kao

---

⁹ Cinici bi možda čak mogli da pomisle da ta vožnja sa „narodom“ između dve stanice podzemne železnice predstavlja supstitut za (tada tehnološki nedostupne) društvene mreže.

¹⁰ Tu Čerčilovu izjavu ne treba tumačiti kao njegovo protivljenje demokratiji. Nasuprot nje stoji ona, blago sarkastična, da je „demokratija najgori oblik vladavine osim ukoliko se uzmu u obzir svi ostali“. Zanimljiv je pregled nijansiranih Čerčilovih stavova o demokratiji (Quinault 2001). Pažnje je, ipak, vredna i, u privatnom razgovor iznesena, ocena jednog vremešnog britanskog parlamentarca, dugogodišnjeg poslanika Konzervativne stranke: „Čerčil je verovao u demokratiju – u Engleskoj.“

o (prema narodu) brižnom i mudrom vladaru.¹¹ Kada Čerčil počne da gubi samopouzdanje, u iznenadnu neformalnu posetu mu dolazi upravo monarh i, uz svoju govornu manu, daje mu podršku, što Čerčila sokoli i kazuje mu da inspiraciju potraži u narodu. Drugim rečima, ne bi Čerčil, prema ovom filmu, nikada (fiktivno) sišao u podzemnu železnicu da mu to nije (fiktivno) toplo preporučio sam brižni monarh.

Mit o brižnom monarhu neguje se i u seriji *The Crown*, bar u njene prve dve sezone koje su bile dostupne autorima pre predaje rukopisa u štampu.¹² No, značajan deo prve sezone posvećen je Čerčilu, ovog puta kao posleratnom političaru koji se bori za vlast i želi da je zadrži. Malo šta je u tom periodu ostalo od mitskog Čerčila – nekima on može biti simpatično džangrizavi starac, sa svim svojim manama i ekscentričnostima, ali mnogi s pravom zaključuju da je bilo bolje da se ranije povukao, možda odmah posle izgubljenih izbora 1945. godine.¹³ Ni sam Čerčil nije imao dileme u tom pogledu, izjavivši neposredno pre svoje smrti: „Poželim da sam umro 1945. godine“ (str. 111). No, uspomene na kasnog Čerčila očigledno nisu značajno umanjile sjaj njegove zvezde iz 1940. godine.

Bogati uvidi iz ove knjige o mitovima o Čerčilu, kao britanski nacionalni i nadnacionalni mitovi, barem zemalja engleskog govornog područja, otvaraju neka zanimljiva pitanja. Koji su to naši, srpski mitovi, ne zablude u našoj istoriji, poput onih koje je detaljno opisao i odbacio Ristić (2019), već oni

---

¹¹ Autori knjige smatraju da je prvi veliki proboj na planu uspostavljanja mita o brižnom monarhu učinjen filmom *The Queen* (Kraljica) iz 2006. godine, koji prati ponašanje kraljice Elizabete (*Elizabeth*) II posle smrti princeze Dajane (*Diana*). Za razliku od tadašnjeg slavoljubivog, javnim mnjenjem i svojom popularnošću opsednutog, na ivici pristojnosti agresivnog britanskog premijera Tonija Blera (*Tonny Blair*), Kraljica je umerena, uzdržana, dostojanstvena i ne vodi računa o javnom mnjenju već samo o dobrobiti naroda, kome ona smatra da služi. Uočljiv je veliki jaz između poroka demokratski izabranog zvaničnika i vrlina naslednog monarha, nezavisno od visokog stepena uverljivosti portreta premijera Blera u tom filmu.

¹² Autor ovog prikaza je u prednosti, budući da je, odgledavši treću i četvrtu sezonu serije *The Crown*, u prilici da zaključi da je mit o brižnom monarhu u toj seriji u određenoj meri počeo da se kruni, ljudski kvaliteti sadašnjeg monarha stavljaju se pod znak pitanja, a besmislenost egzistencije kraljevske porodice sve je izraženija. Naravno, ovim se ne osporavaju uvidi iz knjige izneseni samo na osnovu prve dve sezone te serije.

¹³ Jedna od epizoda prve sezone ove serije posvećena je ekološkoj katastrofi – zagađenju vazduha u Londonu u decembru 1952. godine (*London smog*). Iako je sam Čerčil, svojim pogrešnim procenama i nečinjenjem, znatno doprineo toj katastrofi, održao je, kada je kriza bila na vrhuncu, govor dostojan onih iz proleća 1940. godine i preduzeo odgovarajuće akcije. Mit o odlučnom Čerčilu u teškim vremenima, bez obzira na to da li su ona izazvana Nemcima ili smogom, time je samo podgrejan.

uporedivi sa mitovima o Čerčilu. Imamo li mi svog Čerčila? Koji je to naš „najuzvišeniji čas“?

Srednjovekovni mitovi, tako dragi mnogima u Srbiji, jednostavno nisu uporedivi. Isuviše je velika vremenska distanca i, bez obzira na kvalitet naše srednjovekovne historiografije, istorijski izvori o tom vremenu veoma su oskudni. Osnovu tih mitova uglavnom čine predanja, najčešće otelotvorena u narodnoj poeziji, a u velikoj meri i zablude. U traganju za uporedivim mitovima treba se usredsrediti na novu istoriju.

Time se dolazi do ozbiljnog problema, koji se odnosi na pitanje našeg identiteta. Srbija je ulaskom u zajedničku državu jugoslovenskih naroda prestala da postoji i svoju je istoriju prenela na tu novu državu. Svakako da se odbrana Srbije 1914. godine, po svim svojim karakteristikama, počev od odbacivanja austrougarskog ultimatum, može okarakterisati kao naš „najuzvišeniji čas“.¹⁴ Isto se može reći za 1915. godinu, odbijanje kapitulacije posle vojnog poraza i povlačenje srpske vojske na Krf,¹⁵ nezavisno od toga da li su i kakve vojne i političke greške napravljene tom prilikom (Stojanović 1921). Problem sa očuvanjem takvih mitova u zajedničkoj državi jednostavno izvire iz činjenice da su 1914. godine na drugoj strani bili, većinom kao redovi i podoficiri, borci iz drugih jugoslovenskih, sada zbratimljenih naroda, sve na putu da se uspostavi kralju Aleksandru I toliko drag jugoslovenski narod. A tek je uspostavljanje nove, federativne Jugoslavije sputavalo mit čiji je neizostavni deo bio poklič „Za kralja i otadžbinu“.

Naravno, nestanak versajske Jugoslavije, kako su je nazivali komunisti, i uspostavljanje navodno demokratske federativne države, označilo je vreme za uspostavljanje novih mitova o revoluciji koja je dovela do oslobađanja naroda. Oni su nesporno bili povezani sa nespornim vođom jugoslovenske revolucije – Josipom Brozom. Zbog toga je zanimljivo pitanje koliki je to bio mitski potencijal Broza u odnosu na Čerčila. Koji je deo tog potencijala ostvaren i šta je sudbina mitova o Brozu?

Što se potencijala tiče, nesporna su Brozova politička dostignuća, nezavisno od toga kako ih ko ocenjuje. No, iako je Broz bio impresivna ne samo politička pojava, jezik mu nije bio baš jača strana, govori su mu bili loši i dosadni, mogli su nekog da zastraše, ali malo je verovatno da su nekog

---

¹⁴ Opis Srbije 1914. godine Maksa Hastingsa (Hastings 2013) upućuje upravo na ovakvu paralelu. Doduše, sam Hastings nije upotrebio sintagmu „najuzvišeniji čas“ – neke su reči rezervisane ipak samo za Engleze.

¹⁵ Zanimljivo je povući paralelu između srpskog povlačenja preko Albanije i britanskog povlačenja iz Denkerka četvrt veka kasnije. Uz sve razlike, frapantne su sličnosti ta dva povlačenja u svim bitnim karakteristikama, pre svega u pogledu rešenosti da se borba nastavi do konačne pobede.

mogli da inspirišu. Od svih njegovih velikih izjava, tvorci mita o Brozu uspeali su da nekako u javnost proture naredbu „Prozor noćas mora pasti“.¹⁶

No, nezavisno od potencijala, najveći problem formiranja mitova o Brozu leži u tome što interes tadašnje političke elite i samog Broza nije bilo formiranje mitova, onako kako ih posmatraju autori knjige, nego beskrupulozna propaganda, namenjena izgradnji kulta Brozove ličnosti. Mitovi koji su tako nastali bili su samo neizostavna posledica propagande. I time se dolazi do fundamentalne razlike između mitova i propagande.

Prilikom razmatranja mitova o Čerčilu autori, navođenjem i razmatranjem brojnih referenci, uverljivo stavljaju do znanja da su Čerčilova ličnost i njegova politička dostignuća bila kritički preispitivana i dok je on bio na vlasti i kada je bio u opoziciji, za njegova života i posle njegove smrti. Preispitali su ih politički poslenici u dnevno-političkim aktivnostima, preispitala ih je, veoma kritički, istoriografija, publicistika, kao i umetnost, književna, pozorišna, filmska, pa i likovna. Mediji nisu ostali po strani od tog preispitivanja.

Ništa nije bilo pošteđeno. Ni Čerčilova politička lutanja i greške pre 1940. godine, ni njegove pogrešne procene tokom Drugog svetskog rata, ni njegova politička posrtanja posle 1945. godine, naročito posle njegovog povratka u Dauning strit 10. Preispitivan je i Čerčilov (slabo prikriveni) rasizam – vera u supermaciju bele rase – i nedostatak bilo kakve volje da se Britanskoj (istočnoj) Indiji dodeli bilo kakva autonomija, a kamoli nezavisnost, kao i snažna želja da se britansko kolonijalno carstvo u celini sačuva, odričući drugim narodima ona prava koja je za Britaniju ljubomorno čuvao. „Britanci nikad neće biti robovi“, glasi stih rodoljubive pesme *Rule Britannia*, ali je Čerčil smatrao da se to nikako ne odnosi na druge, naročito ukoliko nisu belci. Pozorišne predstave opisane u knjizi, neke od njih na ivici dobrog ukusa, gde na sceni mrtav Čerčil izlazi iz kovčega kao vampir (imperijalizma i rasizma) i polemiše sa onima koji se ne slažu sa njegovim idejama, deo su posthumnog preispitivanja njegovog rasizma.

Dakle, plural iz samog naslova knjige – mitovi o Čerčilu – ukazuje i na pluralizam tih mitova, na različitu percepciju Čerčila i njegove političke zaostavštine: od punog odobravanja, glorifikacije, pa sve do potpune netrpeljivosti, nipodaštavanja. U takvoj slobodnoj konkurenciji mitova preživeli su samo najjači, pa je onda izvesno da su oni održivi. Stoga i mitovi o Čerčilu,

¹⁶ Autentičnost te naredbe je upitna. Nikakvog tonskog ili bilo kakvog drugog zapisa, naravno, nema. U filmu „Bitka na Neretvi“ iz 1969. godine kurir Vrhovnog štaba pruža nadležnom partizanskom komandantu parče požutele, iz sveske iscepane hartije, na kome je štampanim slovima, uz prepoznatljiv potpis, napisano to naređenje.

naravno uz neprestana podgrevanja i preoblikovanja, žive sve do današnjeg dana.

Nasuprot tome, mitovi o Brozu, proizašli iz propagande usmerene na stvaranje kulta ličnosti, neminovno su svog junaka prikazivali u superlativima: političkim i ljudskim. Zbog toga je njega propaganda i opisivala kao „najvećeg sina naših naroda i narodnosti“. A sveobuhvatna represija onemogućila je preispitivanje, historiografsko ili bilo kakvo drugo, nedodirljivog Brozovog „lika i dela“, predupredila je uspostavljanje pluralizma mitova o njemu, pa je onda sasvim očekivano što su se propagandom jednoulja stvoreni i međusobnim nadmetanjem neprovereni mitovi urušili neposredno prilikom ukidanja represije.¹⁷ Nikoga to nije začudilo.

Ipak, verovatno da je najznačajniji razlog za neuspeh, za neodrživost mitova o Brozu propast njegovog političkog poduhvata – neodrživost njegovog političkog dela, njegovog nasleđa. Svega desetak godina posle njegove smrti i nadrealne programske parole „I posle Tita – Tito“ koja je usledila, nestali su svi kameni temeljci Brozove političke zadužbine – socijalizam, samoupravljanje, bratstvo i jedinstvo, Jugoslavija kao federacija i nesvrstana zemlja – a zbratimljeni narodi i narodnosti, kojima je u amanet ostavljeno da „čuvaju bratstvo i jedinstvo kao zenicu oka svog“, započeli su bratoubilački rat. I tu je kraj svakog mita o Brozu. Uspomena na Broza opstaje jedino kao sećanje i žal za „starim, dobrim vremenima“, ali i oni koji se tih vremena sećaju stare i nestaju. Nasuprot tome, uspomena na Čerčila opstaje jer, upravo zbog toga što ima solidnu istorijsku osnovu, nju danas baštine i (zlo)upotrebljavaju oni koji nisu živeli u Čerčilovo vreme.¹⁸

U Srbiji na početku XXI veka nema Čerčilu uporedivih mitova. Posle kompletne propasti ujedinjenja iz 1918. godine, Srbija (ponovo) postaje

---

¹⁷ Zanimljivo je pitanje distinkcije između propagande i zabluda u istoriji, nezavisno od njihovog sadržaja. Propaganda nastaje na jednom mestu, u jednom istorijskom trenutku, svrsishodno i veoma dobro organizovano, centralizovano, uz vertikalnu difuziju u smeru odozgo-nadole i bez ikakve slobode u pogledu sadržaja. Nasuprot tome, zablude u istoriji nastaju na čitavom nizu različitih mesta, u različitim istorijskim trenucima, bez neposredne svrhe i bez ikakve organizacije, potpuno decentralizovano, uz horizontalnu difuziju i uz punu slobodu onoga što sadrže.

¹⁸ U oba slučaja bila su organizovana dva izuzetno dobro osmišljena i spektakularna pogreba, kao pokušaji svojevrsne deifikacije preminulih državnika. Pre odlaska na počinak na dan sahrane, Čerčilova udovica je svojoj ćerki rekla: „Ovo nije bio pogreb – ovo je bio trijumf“ (str. 114). Možda je i Brozov pogreb za njegove poštovaoce izgledao kao trijumf, ali je taj trijumf, za razliku od Čerčilovog, imao ograničen rok trajanja. Desetak godina kasnije, pred Brozovom grobnicom odigrava se groteskna scena u kojoj raspojasana masa kreće u iskopavanje njegovih posmrtnih ostataka, a na njenom čelu je, noseći poveliki glogov kolac (*sic*), čovek koji je, nezavisno od toga da li je u zatvoru ili na slobodi, konstanta političkog života u Srbiji u poslednjih trideset godina.

nezavisna i, posle decenija konfuzije u pogledu državnog identiteta, počinje da se okreće sebi, pa time i Velikom ratu, kao bitnoj tački nacionalnog identiteta na kojoj, na osnovu kolektivnog sećanja i bogate historiografske literature, mogu da se grade održivi mitovi – mitovi o odbrani, žrtvi, o slomu i vaskrsu Srbije. Stogodišnjice različitih događaja povezanih sa tim ratom, međutim, teško da su dobro iskorišćene za to.

O tome možda najbolje svedoči pokušaj da se cvet Natalijina ramonda ustanovi kao simbol srpskih žrtava i vaskrsa Srbije i da njegovo nošenje postane na određeni način obavezujući ritual sećanja na te žrtve uoči Dana primirja. Uzor za to je, verovatno, nađen u „*Remembrance poppy*“, cvetu maka iz Flandrije, gde je u Velikom ratu poginuo najveći broj britanskih vojnika, koji je u Velikoj Britaniji gotovo obavezujući deo garderobe svake jeseni, u periodu od kraja oktobra do samog Dana primirja. Razlika je u tome što u Srbiji danas, nekoliko godina posle pokušaja uvođenja tog sasvim prikladnog simbola, mali broj ljudi uopšte zna za taj cvet i šta on simbolizuje, gotovo niko od političke elite ga ne nosi kada mu dođe vreme, dok tako nešto uopšte ne pada na pamet, na primer, spikerima na javnom servisu. I dok se gleda *BBC* u tom periodu svake jeseni, na kome niko ne može da se pojavi u studiju ukoliko ne nosi *poppy*, postaje jasno kako se uspostavljaju i neguju mitovi u Britaniji, a kako u Srbiji.

Za kraj: ako knjiga posvećena mitovima o Čerčilu podstakne čitaoca na toliko mnogo različitih razmišljanja koja nisu neposredno povezana sa temom knjige, a samo manji njihov deo zapisan je u ovom prikazu, onda to – tipično britanskim ublažavanjem rečeno – nikako ne može da bude loša knjiga.

LITERATURA

- [1] Nikolić, Kosta. 2012. *Srpska književnosti i politika (1945–1991): glavni tokovi*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- [2] Hastings, Max. 2013. *Catastrophe: Europe Goes to War 1914*. London: William Collins.
- [3] Johnson, Boris. 2015. *The Churchill Factor: How One Man Made History*. London: Hodder & Stoughton.
- [4] Quinault, Roland. 2001. Churchill and Democracy. *Transactions of the Royal Historical Society* 11: 201–220.
- [5] Ristić, Dejan. 2019. *Mitovi srpske istorije*. Beograd: Vukotić media.
- [6] Stojanović, Kosta. 1921. *Slom i vaskrs Srbije*. Beograd: RTSF izdavačka delatnost [2013].